ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN — POLONIA
VOL. XIX, 8 SECTIO H 1985

Zakład Ekonomiki Przemysłu
Wydziału Ekonomicznego UMCS

Genowefa SOBCZYK, Krzysztof WRÓBLEWSKI

Analiza bazy materialno-technicznej wybranych branż i przedsiębiorstw usługowych *

Анализ материально-технической базы избранных отраслей и предприятий сферы обслуживания

The Analysis of the Material and Technical Base of Selected Trades and Service Firms

PRZEDMIOT, ZAKRES I METODA BADAŃ

Baza materialno-techniczna w procesie rozwoju gospodarczego stanowi materialną podstawę odbywania się procesów produkcyjnych i usługowych, których wyniki służą zaspokajaniu różnorodnych potrzeb społeczeństwa. Prawidłowe określenie kierunków rozwoju usług wymaga posiadania odpowiednich informacji o rzeczywistym stanie istniejącej bazy materialno-technicznej. Obejmuje ona bowiem zespół elementów decydujących o zdolności usługodawczej poszczególnych gestorów usług. Wielkość i stan bazy materialno-technicznej sfery usług bytowych zależy od liczby, rozmieszczenia, powierzchni i wyposażenia przedsiębiorstw usługowych w środki pracy i przedmioty pracy. Ponadto o zdolnościach usługodawczych decyduje również technologia i formy świadczenia usług,

* Artykuł opracowano na podstawie wyników badań prowadzonych w ramach prac nad tematem dotyczącym kierunków rozwoju bazy materialno-technicznej usług, wchodzącym w skład problemu węzłowego 13.2. Badania w ramach tego tematu prowadzono w latach 1977—1979, jednak ich wyniki zachowują nadal swoją aktualność. Stan bazy materialno-technicznej omawianych w artykule rodzajów usług nie uległ większym zmianom, a przeżywany kryzys sygnalizowane trudności jeszcze pogłębił. Zmiany zachodzące w sferze usług dotyczą głównie struktur organizacyjnych jednostek zarządzających usługami.

system organizacji i wykorzystania czasu pracy. Czynnikiem łączącym materialne składniki produkcji w procesie usługowym jest czynnik ludzki, a więc odpowiednia wielkość zatrudnienia i kwalifikacje kadr. Fakt, iż efekty działalności usługowej są w znacznym stopniu uzależnione od zaangażowanej pracy ludzkiej i poziomu zaopatrzenia materiałowego uzasadnia traktowanie ich jako czynników warunkujących właściwe i pełne wykorzystanie bazy materialno-technicznej usług.

Celem określenia obecnego stanu, struktury i wykorzystania bazy materialno-technicznej usług przeprowadzono badania empiryczne w wybranych branżach i przedsiębiorstwach usługowych. Przedmiotem badań były następujące rodzaje usług bytowych — odpłatnych dla ludności: motoryzacyjne, naprawy zmechanizowanego sprzętu gospodarstwa domowego, meblarsko-tapicerskie, remontowo-budowlane i krawiecko-kuśnierskie.[1] Wybór takiego zakresu przedmiotowego badań wynikał ze szczególnie ważnych funkcji spełnianych przez te branże usług w zaspokajaniu różnorodnych potrzeb bytowych ludności. Badaniami objęto zarówno jednostki gospodarki uspołecznionej świadczące usługi, jak i zakłady rzemieślnicze, jeżeli udział sprzedaży usług wynosił więcej niż 10% wartości ich ogólnej sprzedaży. W opracowaniu niniejszym prezentowane są wyniki badań z uspołecznionych przedsiębiorstw i zakładów usługowych.[2]

Działalność usługowa w naszym kraju ujęta jest w bardzo różnorodne formy organizacyjne. Prowadzi ją wiele, najczęściej drobnych jednostek organizacyjnych; różnych sektorów własnościowych, podległych różnym resortom i związkom spółdzielczym.

W tabeli 1 przedstawiono sprzedaż usług bytowych w r. 1978 według jednostek organizacyjnych gospodarki uspołecznionej. Obejmuje ona wartość usług ogółem, to jest usługi świadczone dla ludności i dla instytucji, w tym także usługi gwarancyjne. Podstawowym gestorem w świadczeniu usług motoryzacyjnych — wśród jednostek uspołecznionych — jest Centrala Techniczno-Handlowa Motoryzacji Polmozbyt, następnie spółdzielczość pracy i spółdzielczość rolnicza, stowarzyszenia społeczne.

Usługi naprawcze zmechanizowanego sprzętu gospodarstwa domowego świadczą Wojewódzkie Przedsiębiorstwa Handlu Wewnętrznego podległe Centrali Państwowego Handlu Wewnętrznego, spółdzielnie pracy, spółdzielnie rolnicze i związki spółdzielni inwalidów. Jednostki usługowe branży meblarsko-tabicerskiej podlegają organizacyjnie przede wszystkim spółdzielniom pracy i inwalidzkim, a także organizacjom handlowym.

---

[1] Analiza bazy materialno-technicznej branży krawiecko-kuśnierskiej zostanie pominięta w niniejszym artykule ze względu na ograniczoną jego objętość.

[2] Wyniki badań przeprowadzonych w rzemiośle przedstawiono w artykule G. Sobczyk (*Potencjał usługowy rzemiosła w regionie lubelskim*, „Roczniki Instytutu Handlu Wewnętrznego i Usług" 1980, z. 3 (95).

Tab. 1. Sprzedaż usług bytowych w gospodarce uspołecznionej według jednostek organizacyjnych w 1978 r. (w mln zł)

The selling of services concerning the necessaries of life in socialized economy according to organizational units in 1978 (in millions of zlotys)

Jednostki organizacyjne	Motoryzacyjne	Agd	Meblarsko-tapicerskie	Remontowo-bud. i inst.
Ogółem	10 083,6	2 312,5	2 461,7	20 414,8
Min. Przemysłu Maszyn.	6 202,2	173,9	—	—
Min. Przemysłu Chemiczn.	40,3	—	—	2,8
Min. Leśnictwa i P. Drzew.	11,0	—	168,9	16,2
Min. Handlu Wewn. i Usług	365,9	—	251,6	213,3
Min. Adm. Gosp. Ter. i Ochr. Środ.	—	—	—	2 798,4
Centrala Państw. Handlu Wewn.	—	1 623,1	73,8	3,0
Centr. Zw. Sp. Roln. „SCh”	370,8	124,6	20,5	6 920,1
Centr. Zw. Spół. Pracy	2 276,0	327,3	1 803,8	9 228,1
Centr. Zw. Spł. Spoż. „Społem”	4,0	15,3	3,5	84,8
Związek Spółdz. Inwalidów	107,5	46,7	133,5	220,8
Komisja Koordynacyjna Działalności Gosp. Organ. Społecz.	25,3	1,6	3,6	134,3
Pozostałe resorty	680,6	—	2,5	792,9

Źródło: Działalność usługowa w 1978 r. GUS, Warszawa 1979, s. 138—141, tabl. 1/43.

Najbardziej rozproszonym wykonawstwem charakteryzują się usługi remontowo-budowlane. Prowadzą je spółdzielczość pracy, spółdzielczość rolnicza, przedsiębiorstwa gospodarki mieszkaniowej i komunalnej, spółdzielnie budownictwa mieszkaniowego i inne organizacje.

Badania empiryczne przeprowadzono w przedsiębiorstwach i zakładach usługowych położonych na terenie makroregionu środkowowschodniego, który obejmuje województwa: bialskopodlaskie, chełmskie, lubelskie, siedleckie i zamojskie. Ich łączna powierzchnia wynosi 35,5 tys. km², co stanowi 10% terytorium kraju. Udział makroregionu w sprzedaży usług bytowych badanych branż kształtuje się od 5,1% w usługach motoryzacyjnych do 9,4% w krawiecko-kuśnierskich. Poziom rozwoju gospodarczego, w tym szczególnie urbanizacji, sprawiają iż jedynie województwo lubelskie dorównuje przeciętnym dla kraju wskaźnikom spożycia usług i potencjału usługowego.

Dla zebrania danych źródłowych dotyczących stanu i potrzeb rozwoju bazy materialno-technicznej uspołecznionych zakładów usługowych opracowano i wykorzystano kwestionariusz informacyjny. Ponadto w badaniach i opracowaniu ich wyników zastosowano następujące metody i techniki badawcze: analizę dokumentalną i szczegółową analizę ekonomiczną, wywiady wolne i skategoryzowane, obserwację uczestniczącą, metodę analityczno-opisową.

USŁUGI MOTORYZACYJNE

Szybki rozwój motoryzacji indywidualnej spowodował dynamiczny wzrost popytu na usługi motoryzacyjne. Sfera usług motoryzacyjnych musi zapewnić odpowiedni poziom techniczny coraz to większej ilości pojazdów. Wzrost ilościowy użytkowanych przez społeczeństwo pojazdów był szczególnie silny w ostatnim pięcioleciu, stan pojazdów w tym okresie w badanym makroregionie podwoił się. Silna presja ze strony społeczeństwa na rozwój motoryzacji indywidualnej spowodowała znaczny wzrost społecznej rangi usług motoryzacyjnych, ich funkcjonowanie jest szczególnie uważnie śledzone przez opinię społeczną. Duże znaczenie usług motoryzacyjnych było czynnikiem, który zdecydował o objęciu badaniami wszystkich jednostek organizacyjnych i zakładów usługowych świadczących usługi motoryzacyjne w liczącym się stopniu.

Sektor gospodarki uspołecznionej reprezentowały w badaniach zakłady usługowe podległe: Centrali Techniczno-Handlowej Motoryzacji „Polmozbyt", Centralnemu Związkowi Spółdzielczości Rolniczej, Centralnemu Związkowi Spółdzielczości Pracy, organizacjom społecznym, szkołom i innym. Jednostki te skupiały w r. 1977 78 obiektów. Sektor gospodarki nieuspołecznionej reprezentowało w 1977 r. 211 zakładów usługowych. W badanej zbiorowości zakładów w grupie zakładów uspołecznionych przeważały stacje średniej wielkości o powierzchni 50—100 m^2 i 100—300 m^2, obejmując 60% zakładów gospodarki uspołecznionej. Wśród badanych zakładów sektora uspołecznionego 18% z nich to zakłady specjalizujące się w naprawach do 2 marek pojazdów, 32% zakładów to zakłady posiadające specjalizacje na naprawę 3—5 określonych marek pojazdów, pozostałe 50% to zakłady o charakterze uniwersalnym. Wszystkie badane obiekty posiadały stałą lokalizację, a z punktu terytorialnego rozmieszczenia wszystkie stacje o dużej ilości stanowisk naprawczych (powyżej 25 stanowisk) zlokalizowane są w miastach wojewódzkich, w siedzibach gmin zlokalizowanych jest 45% ogółu stacji, z czego 80% stanowią stacje należące do sektora prywatnego. W pozostałych jednostkach miejskich prowadzi swoją działalność 25% badanych stacji. Z przeprowadzonych badań wynika, że stacje duże są prawidłowo zlokalizowane przy dużych aglomeracjach miejskich.

Dynamika wzrostu usług w latach 1976—1977 wynosiła dla sprzedaży usług ogółem — 153%; dla sprzedaży robocizny — 173%; dla sprzedaży usług gwarancyjnych — 207%. Duży udział usług gwarancyjnych, bo ponad 17% w ogólnych obrotach, spowodowany jest z jednej strony przyrostem nowych pojazdów a z drugiej strony ich niezbyt wysoką jakością. Największy udział w świadczeniu usług motoryzacyjnych mają duże jednostki gospodarcze: PP Polmozbyt — świadczące 34,3% ogółu usług oraz Polski Związek Motorowy — 32,9% ogółu usług.

Badane uspołecznione jednostki usługowe zatrudniały ogółem w w 1977 r. 1928 osób, przy zatrudnieniu w 1976 roku 1530 osób, co daje dynamikę przyrostu zatrudnienia 26%. Najwięcej zatrudnionych zarówno w grupie pracowników ogółem, jak i pracowników bezpośrednio produkcyjnych zatrudnionych jest w PP Polmozbyt (odpowiednio 27,9% i 26,1%) oraz w Polskim Związku Motorowym (odpowiednio 23,6% i 25,5%). Średni współczynnik zmianowości pracy dla zakładów uspołecznionych wyniósł w 1977 r. 1,45, duże zakłady usługowe należące do PP Polmozbyt oraz PZMot pracują w większości na dwie zmiany. Większość małych zakładów należących do pozostałych jednostek gospodarki uspołecznionej pracuje w ciągu doby około 8 godzin. Na jednego zatrudnionego pracownika bezpośrednio produkcyjnego przypada 0,33 pracowników administracyjnych i pomocniczych, przy czym udziały pracowników bezpośrednio produkcyjnych w zatrudnieniu ogółem zawierają się w granicach 0,64—0,8. Najmniejszy udział pracowników administracyjno-biurowych i pomocniczych występuje w stacjach podległych spółdzielczości inwalidów. W stacjach sektora gospodarki nieuspołecznionej na jednego zatrudnionego pracownika bezpośrednio produkcyjnego przypada 0,17 pracowników innych grup. Taką strukturę zatrudnienia należy uznać za prawidłową, ponieważ zakłady usługowe uspołecznione są jednostkami dużymi, gdzie występuje konieczność wprowadzenia sformalizowanego procesu obsługi działalności podstawowej.

Syntetycznym miernikiem oceny efektywności procesów usługowych oraz miernikiem oceny zespołów ludzkich je realizujących jest wydajność pracy. W poszczególnych jednostkach organizacyjnych świadczących usługi wartość tego miernika jest bardzo zróżnicowana. Najwyższą wartością wydajności liczonej według sprzedaży ogółem charakteryzują się stacje obsługi podległe PZMot (419,6 tys. zł rocznie na 1 zatr.), przy średniej dla zakładów uspołecznionych 290,0 tys. zł na 1 zatrudnionego. Ten sam miernik liczony w stosunku do pracowników bezpośrednio produkcyjnych osiąga najwyższą wartość dla PP Polmozbyt i PZMot. Przy obliczaniu wydajności pracy według miernika wartości sprzedaży ogółem, istnieje niebezpieczeństwo zawyżenia wydajności poprzez obrót materiałami i częściami, wady tej nie ma miernik wydajności liczony według sprzedaży robocizny na 1 zatrudnionego bezpośrednio produkcyjnego. Wartość tak liczonej wydajności pracy waha się od 57,9 tys. zł do 277,1 tys. złotych przy średniej wartości dla zakładów gospodarki uspołecznionej 146,8 tys. zł. Tak duże różnice w wydajności pracy świadczą m. in. o nierównym stopniu wykorzystania bazy materialno-technicznej poszczególnych zakładów.

Jednym z istotnych czynników, który decyduje o możliwościach produkcyjnych, są zasoby środków trwałych w postaci budynków i budowli.

Wartość budynków i budowli dla stacji usługowych PP Polmozbyt wynosi 68% ogółu wartości środków trwałych, dla stacji PZMot wartość ta osiąga 75% ogółu wartości środków trwałych. Na pozostałe części składają się w równym stopniu wartości maszyn i urządzeń, aparatury pomiarowej. W przeliczeniu na jednego zatrudnionego wartość środków trwałych i przedmiotów nietrwałych z grupy bezpośrednio produkcyjnych wynosiła 232,8 tys. złotych dla stacji Polmozbytu, a w obiektach PZMot 86,8 tys. złotych. Interesującym miernikiem kapitałochłonności usług motoryzacyjnych jest wartość środków trwałych i obrotowych odniesiona do jednego stanowiska roboczego. Stanowisko naprawcze w sferze usług motoryzacyjnych angażuje około 514,8 tys. złotych, z tego 334,0 tys. zł stanowi wartość budowli. Wartość średnia stanowiska roboczego pracującego w obiektach Polmozbytu wynosi 813,2 tys. zł (w tym 559,5 tys. zł wartość budynków), dla stanowisk pracujących w obiektach PZMot martości te wynoszą odpowiednio: 260,0 i 172,2 tys. zł. Z powyższych danych wynika, iż koszty uruchomienia jednego stanowiska są (w zależności od warunków lokalowych) bardzo znaczne. Koszty uzyskania jednego stanowiska w obecnie realizowanych obiektach dochodzą do 3000 tys. złotych.

Czynnikiem decydującym o zdolnościach usługodawczych zaplecza usług motoryzacyjnych, z uwagi na duże gabaryty naprawianych pojazdów, jest powierzchnia produkcyjna oraz ilość i struktura stanowisk roboczych. Średnio jedno stanowisko naprawcze w obiektach Polmozbytu zajmuje 51,2 m², natomiast w stacjach PZMot blisko dwukrotnie mniej,

Tab. 2. Ilość stanowisk naprawczych w publicznym zapleczu usług motoryzacyjnych i ich nasycenie stanowiskami podnośnikowymi w makroregionie środkowo-wschodnim w latach 1975—1978

The number of repair post in the public base of motorization services and their satisfaction with raiser posts in the Middle-Eastern Macro-Region in the years 1975—1978

Rok	Ilość stanowisk ogółem	w tym					Nasycenie stanowiskami podnośnikowymi (4:3)
		kanałowych	podnośnikowych	diagnostycznych	lakierniczych piecowych	innych	
		3	4	5	6	7	8
1975	464	259	64	27	22	92	0,247
1976	699	229	85	40	27	318	0,370
1977	878	333	93	40	30	382	0,279
1978	1051	336	145	52	33	485	0,431

Źródło: Opracowanie własne na podstawie rocznych zestawów informacji branżowych CTHM „Polmozbyt".

bo tylko 27,4 m². Świadczy to o dużo wyższym zagęszczeniu stanowisk roboczych, zatem o trudniejszych warunkach pracy w jednostkach podległych PZMot.

Poziom techniczny stacji motoryzacyjnych może być określony za pomocą miar względnych wyrażonych w postaci współczynników. Żaden z uprzednio wymienionych współczynników nie uwzględnia nietypowych warunków procesów pracy realizowanych przy naprawie pojazdów mechanicznych. Procesy te charakteryzują się dużą ilością operacji demontażu i montażu, które trudno poddają się procesom mechanizacji. Duży ciężar oraz gabaryty pojazdów samochodowych stwarzają konieczność odpowiedniego ukształtowania przestrzeni naprawczej poprzez budowanie kanałów wnękowych lub najazdowych, ewentualnie wyposażenie stanowisk naprawczych w urządzenia podnośnikowe o napędzie mechanicznym umożliwiające regulację przestrzennego ustawienia naprawianego pojazdu. W przypadku wyposażenia stanowiska naprawczego w kanały, procesy pracy są uciążliwe dla pracownika, gdyż nie ma możliwości regulacji prześwitu między podłogą kanału a podłogą naprawianego pojazdu oraz utrudnione jest wykonywanie niektórych rodzajów napraw. Sytuacja taka nie występuje w przypadku wyposażenia stanowiska naprawczego w podnośnik czterokolumnowy lub lepiej dwukolumnowy. Wyposażenie stanowiska w podnośnik mechaniczny napędzany energią elektryczną umożliwia pełną regulację wysokości podnoszenia pojazdu. Trzeba również podkreślić fakt, iż tak wyposażone stanowisko zajmuje mniejszą powierzchnię w porównaniu do stanowiska kanałowego.

Można zatem stwierdzić, że jednym z mierników stanu technicznego bazy usługowej jest stopień jej nasycenia stanowiskami podnośnikowymi (K_D), liczony w następujący sposób·

$$K_p = \frac{S_p}{S_k}$$

gdzie:

S_p — ilość stanowisk podnośnikowych,
S_k — ilość stanowisk kanałowych.

W tabeli 2 przedstawiono ilość i strukturę stanowisk obsługowo-naprawczych w makroregionie środkowo-wschodnim w latach 1975—1978.

Wskaźnik nasycenia stacji obsługi w latach 1975—1978 stanowiskami podnośnikowymi wzrósł z 0,247 do 0,431. Ilość stanowisk zorganizowanych i wyposażonych nowocześnie wzrosła w badanym okresie przeszło dwukrotnie, przyczyniając się do unowocześnienia struktury stanowisk. Jednakże nie może być ono uznane za optymalne. Dalsza zmiana struktury stanowisk naprawczych wymaga prowadzenia intensywnej modernizacji istniejącego zaplecza obsługowego. Poziom techniczny bazy usłu-

gowej jest bardzo zróżnicowany w poszczególnych jednostkach gospodarczych świadczących usługi publiczne.

Najwyższe nasycenie stanowiskami podnośnikowymi występuje w obiektach zgrupowanych w „Polmozbycie". W stacjach tego przedsiębiorstwa na jedno stanowisko wyposażone w kanał przypada 1,2 stanowiska podnośnikowego. Stan ten jest wynikiem intensywnej polityki inwestycyjnej, jaką prowadzi „Polmozbyt" na terenie makroregionu środkowo-wschodniego. Stosując uproszczone kryterium nowoczesności, jakim jest współczynnik nasycenia stacji stanowiskami podnośnikowymi, można stwierdzić, iż obiekty „Polmozbytu" są najnowocześniejszymi pod względem wyposażenia wśród gestorów publicznych usług motoryzacyjnych. Pozostałe jednostki gospodarcze sektora uspołecznionego charakteryzują się dużo gorszą strukturą stanowisk naprawczych. Znacznie gorzej pod tym względem prezentują się nieuspołecznione stacje obsługi, z których tylko nieliczne wyposażone są w podnośniki samochodów.

USŁUGI NAPRAWY ZMECHANIZOWANEGO SPRZĘTU GOSPODARSTWA DOMOWEGO

Badaniami objęto 35 zakładów usługowych należących do sektora gospodarki uspołecznionej i prowadzących swoją działalność na terenie miast (29) oraz w ośrodkach gminnych (6). Organizacyjnie zakłady podporządkowane są Centrali Państwowego Handlu Wewnętrznego (77,1%), Centralnemu Związkowi Spółdzielni Rolniczych „Samopomoc Chłopska" (17,1% badanych zakładów), Centralnemu Związkowi Spółdzielczości Pracy (2,9%) oraz Centralnemu Związkowi Spółdzielni Spożywców „Społem" (2,9%).

Profil działalności badanych zakładów obejmuje usługi w zakresie napraw sprzętu lekkiego i ciężkiego w następujących specjalnościach: naprawy sprzętu grzejnego, chłodniczego, pralniczego, przewijania silników elektrycznych, regeneracji agregatów chłodniczych, sprzętu higieny osobistej, przetwórstwa spożywczego, utrzymania czystości w domu, maszyn do szycia i dziewiarskich. Zakłady będące przedmiotem badań zajmują się prawie wyłącznie świadczeniem usług dla ludności i dla instytucji, przy czym w ogólnej wartości sprzedanych usług w r. 1978 usługi dla ludności stanowiły od 31,7% w spółdzielczości rolniczej do 80% w spółdzielczości pracy. Niewielki udział produkcji rynkowej występuje tylko w trzech badanych zakładach podległych WPHW (regeneracja niektórych podzespołów). Najpoważniejszym gestorem w usługach naprawczych zmechanizowanego sprzętu gospodarstwa domowego są zakłady WPHW, które świadczą 93% usług, na drugim miejscu WZSR „SCh" — ok. 5—6%, a następnie WZSP i WSS „Społem".

W pracy badanych zakładów wyraźnie występuje sezonowość napły-

wu zgłoszeń na naprawy. Występują dwa szczyty zgłoszeń urządzeń do naprawy, tj. miesiące maj, czerwiec oraz grudzień. Najmniejsza ilość zgłoszeń na naprawy przypada na miesiąc styczeń, luty, lipiec, sierpień.

Przeciętna wielkość sprzedaży usług przypadająca na jeden zakład usługowy jest bardzo zróżnicowana w poszczególnych jednostkach organizacyjnych w 1978 r. przedstawiała się następująco:

— WZSR — 2061,2 tys. zł sprzedaży usług/1 zakład,
— WSS — 512,4 tys. zł sprzedaży usług/1 zakład,
— WZSP — 360,0 tys. zł sprzedaży usług/1 zakład,
— WPHW — 150,0 tys. zł sprzedaży usług/1 zakład.

Wśród zakładów podległych WPHW na terenie poszczególnych województw daje się zauważyć tendencję do organizowania jednego — dwóch zakładów, które pełnią rolę baz usługowych, specjalizowanych w zakresie napraw poszczególnych typów urządzeń. Inne zakłady podległe WPHW, działające w mniejszych ośrodkach miejskich lub gminach są dużo mniejsze, wartość sprzedaży usług w tych zakładach zawiera się w przedziale 200—1000 tys. złotych w ciągu roku (podczas gdy duże zakłady-bazy osiągają sprzedaż ok. 2 mln złotych).

Jednym z podstawowych czynników składających się na potencjał sfery usług jest poziom ilościowy, struktura kwalifikacji, czas pracy i jego wykorzystanie zatrudnionych pracowników. Badane zakłady usługowe zatrudniały w r. 1977 175 osób, w tym 115 z grupy robotników bezpośrednio produkcyjnych, a w 1978 roku 175,5, w tym 119,5 z grupy robotników bezpośrednio produkcyjnych. Czas pracy 31 zakładów spośród badanych 35 ograniczał się do jednej zmiany roboczej. W badanych zakładach w r. 1978 średnio najwyższy udział robotników bezpośrednio produkcyjnych, bo 88,2% występował wśród zakładów podległych WZSR, w najliczniejszej badanej grupie zakładów podległych WPHW udział pracowników bezpośrednio produkcyjnych wzrósł z 64,1% w r. 1977 do 65,7% w 1978.

Struktura zatrudnienia według wykształcenia w badanych zakładach przedstawia się następująco (dla r. 1978):

— pracownicy z wykształceniem wyższym — 1,1%
— pracownicy z wykształceniem średnim — 60,7%
— pracownicy z wykształceniem zasadniczym zawodowym — 36,5%
— pracownicy z wykształceniem podstawowym — 1,7%

Pracownicy inżynieryjno-techniczni występują tylko w pionie WPHW, który na poziomie województw dysponuje działami technologii usług. Działy te mają na celu wprowadzenie postępu techniczno-organizacyjnego w sferze badanych usług. W grupie pracowników bezpośrednio produkcyjnych dominują robotnicy z wykształceniem zawodowym. W przeprowadzonych wywiadach pracownicy zakładów usługowych wskazywali

na konieczność rozwijania specjalistycznego kształcenia z zakresu poznawania technologii napraw nowości pojawiających się na rynku. Wskazywano również na brak odpowiednio szybkiej i rzetelnej informacji ze strony producentów sprzętu, określającej technologię napraw, rodzaje części i podzespołów zwłaszcza zamiennie używanych w wielu urządzeniach.

Wskaźnik technicznego uzbrojenia pracy liczony jako wartość maszyn, przyrządów i narzędzi w stosunku do pracowników bezpośrednio produkcyjnych wykazuje bardzo zróżnicowany poziom. Średnie techniczne uzbrojenia pracy dla wszystkich zakładów wynosi 17 836 złotych. Najwyższym technicznym uzbrojeniem pracy na robotnika bezpośrednio produkcyjnego cechują się zakłady usługowe podległe WPHW Lublin — 25 349 zł. W zakładach podległych WZSR średnia wartość tego miernika wynosi 9047 zł.

Ważnym czynnikiem określającym gotowość techniczną zakładu usługowego jest odpowiednie wyposażenie zakładów usługowych w indywidualne narzędzia pracy. Badania stanu wyposażenia monterów w narzędzia przeprowadzone w zakładach usługowych podległych WPHW O/Lublin wykazały, że jest on bardzo zły. Stopień zaspokojenia potrzeb w podstawową aparaturę jest również niepełny i znacznie zróżnicowany w zależności od jej rodzaju i zakładu usługowego. Za wystarczający można uznać w zakładach podległych WPHW Lublin w grupie następujących środków technicznych:

— stół naprawczy SN-100 — 70% zaspokojenia potrzeb,
— szlifierka dwutarczowa — 90% zaspokojenia potrzeb,
— wiertarka elektryczna ze stojakiem — 100% zaspokojenia potrzeb,
— miernik uniwersalny UM — 89% zaspokojenia potrzeb,
— miernik oporności i izolacji — 100% zaspokojenia potrzeb,
— wiertarka elektryczna — 100% zaspokojenia potrzeb.

Za niewystarczające należy uznać wyposażenie powyższych zakładów w następujące środki techniczne:

— lutownica — 38% zaspokojenia potrzeb,
— prasa do łożysk — 33% zaspokojenia potrzeb.
— miernik izolacji wirników — 40% zaspokojenia potrzeb,
— suszarka do silników — 30% zaspokojenia potrzeb,
— zestaw spawalniczy — 60% zaspokojenia potrzeb.

Zakłady należące do pozostałych gestorów tej branży usług charakteryzują się dużo niższym stopniem wyposażenia technicznego. W tej grupie zakładów zaspokojenie potrzeb na poszczególne środki techniczne można uznać za zadowalające tylko w następujących pozycjach:

— wiertarka elektryczna ze stojakiem — 87,6% zaspokojenia potrzeb,
— szlifierka elektryczna — 76,5% zaspokojenia potrzeb,
— wiertarka elektryczna — 58,8% zaspokojenia potrzeb.

Potrzeby zakładów na pozostałe przyrządy i aparaturę są pokryte w niewielkim stopniu, i tak potrzeby zakładów na podstawowy przyrząd pomiarowy pokryte są w 43,1%. Stan taki wymaga szybkiej zmiany i jest sygnałem dla poprawy gospodarki narzędziowej w sferze usług naprawczych.

Obok ilości i stanu podstawowych środków technicznych istotnym problemem jest stopień wykorzystania zgromadzonych maszyn i urządzeń, który w procesie usługowym jest niższy niż w produkcji. Respondenci wykazali dla podstawowych maszyn i przyrządów obciążenie około 2 godzin dziennie, natomiast dla innych wykazywali „używane od czasu do czasu, lecz konieczne w zakładzie".

Tab. 3. Średnie powierzchnie zakładów świadczących usługi naprawcze zmechanizowanego sprzętu gospodarstwa domowego wg stanu na koniec 1978 r. (w m^2)

The mean areas of the establishments providing services of repairing the mechanical household tools according to the state at the end of 1978 (in m^2)

Jednostka organizacyjna	Średnia powierzchnia				Średnia powierzchnia prod. na 1 zatr. gr. bezp. produk.	Średnia powierzchnia na 1 stanowisko robocze
	ogółem	produkcyjna	magazynowa	recepcyjna		
Wojewódzkie Przeds. Handlu Wewnętrznego	112,7	49,6	51,4	11,7	14,4	7,6
Wojewódzki Związek Spółdz. Rolniczej	52,6	31,2	22,6	12,0	13,9	5,8
Srednie powierzchnie	95,6	44,1	41,7	13,6 *	14,0	6,1

* obliczono w stosunku do zakładów, w których ta powierzchnia występuje

Źródło: Opracowanie własne na podstawie arkuszy informacyjnych.

Wskaźnikiem warunków pracy w poszczególnych zakładach jest wielkość powierzchni w m^2, według przeznaczenia, a zwłaszcza w stosunku do 1 zatrudnionego i na 1 stanowisko pracy. Obrazują to dane tabeli 3. Jeden zakład tej branży przeciętnie dysponuje 2,8 stanowiskami roboczymi, przy czym w zakładach WPHW sytuacja jest korzystniejsza. W badanej zbiorowości zakładów powierzchnia magazynowa występuje w 80% wszystkich zakładów, zaś powierzchnia recepcyjna występuje w 70% badanych zakładów.

Z przeprowadzonej analizy stanu bazy materialno-technicznej usług naprawczych zmechanizowanego sprzętu gospodarstwa domowego nasuwają się następujące wnioski:

1) istnieje dosyć dobrze rozwinięta sieć zakładów usługowych, szczególnie na terenie województwa lubelskiego;

2) zakłady usługowe podlegają różnym organizacjom gospodarczym, co nie sprzyja wprowadzaniu nowych form organizacyjnych i postępu techniczno-organizacyjnego;

3) w przeważającej mierze zakłady usługowe są jednostkami małymi, co sprawia trudności w ich prawidłowym wyposażeniu (warunek nowoczesności i jakości świadczonych usług);

4) istniejące zakłady w przeważającej swojej części mają charakter uniwersalny, w niewielkim stopniu występują oznaki specjalizacji zakładów i co za tym idzie wyposażenia ich w wyposażenia specjalne;

5) zakłady usługowe są słabo wyposażone w przyrządy pomiarowe i aparaturę naprawczą, z których ponadto znaczna część jest stara i poważnie zużyta;

6) za niewystarczające należy uznać wyposażenie zakładów w indywidualne narzędzia pracy.

USŁUGI MEBLARSKO-TAPICERSKIE

W strukturze sprzedaży badanych zakładów w r. 1977 największy udział miały usługi dla instytucji, bo 38,5%, następnie usługi dla ludności 33,7% i wyroby rynkowe 27,8%. Większość jednostek podległych Wojewódzkim Związkom Spółdzielni Pracy nastawiona jest na wykonywanie usług metodą przemysłową nie odbiegającą w zasadzie w początkowych fazach od produkcji. Zakłady wykonują kilka typów mebli w różnych odmianach wykończenia. Zajmują się także renowacją mebli używanych. Usługi wykonywane są w ponad 90% w zakładzie, jedynie nieliczne w domu klienta.

Podstawowe wielkości charakteryzujące nasycenie środkami pracy procesu usługowego w branży meblarsko-tapicerskiej zamieszczono w tab. 4. Względnie wysoka wartość środków pracy przeciętnego zakładu (ok. 5 mln zł) wynika przede wszystkim z wysokiego udziału budynków w tej wielkości.

W ogólnej strukturze majątku trwałego w latach 1975—1978 budynki stanowiły od 58 do 63%, zaś udział bezpośredniego wyposażenia stanowisk pracy — wartość maszyn, urządzeń i przyrządów wynosił 36—38%. Przeciętny wskaźnik technicznego uzbrojenia pracy w badanym okresie osiągał poziom ok. 200 tys. zł i w r. 1978 był o 88% wyższy niż w 1975.

Stopień wykorzystania posiadanego wyposażenia mierzony współczynnikiem produktywności jest dość niski, gdyż wynosi 1,64 zł wartości sprzedaży na 1 zł zaangażowanych w procesie usługowo-wytwórczym maszyn i urządzeń technicznych. Należy przy tym podkreślić bardzo wysoki

Tab. 4. Podstawowe wskaźniki techniczno-ekonomiczne badanych zakładów meblarsko-tapicerskich w 1977 roku

Fundamental technical and economic indicators of the investigated furniture-upholster's establishments in 1977

Rodzaj środków pracy	Średnia wartość środków pracy na 1 zatrudnionego (tys. zł)	Średnia wartość środków pracy na 1 zakład (tys. zł)	Wartość sprzedaży na 1 zł zaangażowanych śr. pracy
Ogółem środki pracy	657	5260	0,63
w tym:			
budynki	378	3024	—
maszyny i urządzenia	254	2032	1,64
pozostałe środki pracy	26	208	—

Źródło: Opracowanie własne na podstawie arkuszy informacyjnych.

stopień zużycia podstawowego wyposażenia — maszyn, urządzeń, środków transportowych — przeciętnie w 80%. Zachodzi więc potrzeba wymiany parku maszynowego, zakupu elektronarzędzi i nowych specjalistycznych maszyn oraz zabezpieczenia środków transportu.

Lokale na zakłady usługowe są w znacznej części dzierżawione. Przeciętna powierzchnia zakładu usługowego wynosi ok. 150 m^2 i składa się z powierzchni produkcyjnej, która stanowi 65—72% całości, powierzchni magazynowej (20—25% powierzchni ogólnej) i obsługowej, której udział wynosi kilka procent. Warunki lokalowe oceniono następująco:

— 36% badanych uznaje warunki lokalowe za dobre,

— 36% badanych uznaje warunki lokalowe za dostateczne,

— 28% badanych uznaje warunki lokalowe za niedostateczne.

W zakresie lokalizacji zakładów usługowych 78% kierowników badanych zakładów uznaje, że lokalizacja zakładów jest prawidłowa, natomiast 22% uznaje lokalizację za nieprawidłową. Lokalizacja ta uznawana jest za nieprawidłową z punktu widzenia warunków pracy, dojazdu do miejsca wykonania usługi, co trudno uznać jako przesłankę racjonalną oceny lokalizacji zakładu.

Z wyliczonych wskaźników dynamiki zatrudnienia wynika, że na przestrzeni lat 1975—1978 stan zatrudnienia w badanych zakładach obniżył się: zatrudnienie ogółem o 12%, a zatrudnienie pracowników bezpośrednio produkcyjnych o 13%. Ponadto zwraca uwagę brak uczniów w zakładach. Kwalifikacje załogi mierzone ukończoną szkołą są niskie. Poza kierownikami zakładów posiadającymi wykształcenie średnie techniczne lub zawodowe — pozostali pracownicy posiadają w zdecydowanej większości wykształcenie podstawowe (w r. 1975 — 70%, a w 1977 — 60% ogółu zatrudnionych).

Możliwości dalszego rozwoju usług niemalże w każdym zakładzie ograniczają następujące czynniki:

— brak materiałów podstawowych do świadczenia usług,

— niewystarczające bądź nieodpowiednie wyposażenie w maszyny, urządzenia i środki transportowe,

— mała ilość zakładów usługowych,

— zbyt mała powierzchnia lokalu, zwłaszcza zaplecza magazynowego,

— brak pracowników — fachowców (brak chętnych do nauki zawodu).

Przyspieszenie wykonawstwa usług meblarsko-tapicerskich wiąże się ściśle z wprowadzeniem nowoczesnych form organizacyjnych i technicznych wykonawstwa usług, usprawnieniem obsługi klienta oraz zwiększeniem efektywności ekonomicznej jednostek.

USŁUGI REMONTOWO-BUDOWLANE

Za podstawę do analizy stanu bazy technicznej usług branży remontowo-budowlanej przyjęto wyniki badań z 25 zakładów. Badane zakłady zajmują się usługami następującego rodzaju: wodno-kanalizacyjnymi, centralnego ogrzewania, instalacji elektrycznych, remontu budynków mieszkalnych, naprawą podłóg, układaniem parkietu, instalacji i konserwacji sieci gazowej i hydraulicznej, murarskimi-lastrykarskimi, malarskimi, tapeciarskimi, dekarskimi. Przedstawiony zakres wykonywanych usług wskazuje na bardzo zróżnicowaną ich strukturę.

Miejscem wykonywania całości usług dla 56% zakładów jest dom zleceniodawcy, w pozostałych przypadkach zakład usługowy. Terminy wykonania usług są długie i bardzo zróżnicowane. Zdecydowana większość usług wykonywana jest w ciągu miesiąca i okresie dłuższym. W tych terminach realizuje się od 70 do 80% wykonywanych usług.

Zasięg działania zakładów usługowych jest zróżnicowany, przy czym większość obejmuje swoją działalnością duże obszary. We wskaźnikach procentowych przedstawia się to zagadnienie następująco: region 61%, gmina 17%, miasto 22%. W usługach remontowo-budowlanych występuje sezonowość; z tym że 74% badanych zakładów wyraźnie wskazało na zwiększone zapotrzebowanie na usługi w okresie od kwietnia do września, natomiast pozostałe 26% nie stwierdziło sezonowości w popycie na usługi.

Zebrane informacje w czasie pracy zakładów usługowych wskazują na pracę jednozmianową (tylko jeden zakład pracował na dwie zmiany).

Badane placówki usługowe należą do trzech podstawowych pionów spółdzielczości, przy czym najwyższy udział w całej zbiorowości oraz wartości sprzedaży mają zakłady podległe WZSP (tab. 5). Średni obrót na zakład wynosi 12 142 tys. zł, zaś wartość usług sprzedawanych przez

Tab. 5. Struktura i wartość usług zakładów remontowo-budowlanych według jednostek organizacyjnych w 1977 r.

The structure and worth of repair-building establishments according to organizational units in 1977

Nazwa jednostki organizacyjnej	Udział procentowy w:			Średni obrót na 1 zakład (tys. zł)	Średnia wartość usług na 1 zakład (tys. zł)	Udział usług dla ludności w obrotach ogółem (%)
	badanej zbiorowości	obrotach ogółem	wartości usług ogółem			
Ogółem	100,0	100,0	100,0	679	495	73,3
WZSP	78,2	56,0	93,1	40 485	770	1,9
WZSR „Sch”	13,1	43,5	4,3	8 693	2869	33,0
WSS „Społem”	8,7	0,5	1,9	12 142	2389	19,7

zakład wyniosła 2389 tys. zł. Przedstawione dane wskazują na wysoki poziom osiąganych obrotów, ale równocześnie niski udział usług dla ludności (19,7%). Podstawą działalności większości jednostek jest produkcja budowlana i remontowa oraz usługi świadczone na rzecz jednostek gospodarki uspołecznionej. Praktycznie stopień zaspokojenia potrzeb w zakresie usług dla ludności zamieszkującej na terenie objętym działalnością zakładów WZSR „SCh” jest znikomy, jeżeli mierzylibyśmy go wskaźnikami wykonania usług dla ludności. Również niewielki jest poziom świadczenia usług dla ludności przez podstawowego gestora, tj. WZSP. Natomiast stopień zaangażowania sprzedaży usług dla ludności przez punkty WSS jest duży, lecz stanowią one niewielki odsetek w produkcji usług ogółem. Niekorzystnie na możliwości usługowe jednostek wykonawczych wpływa duże ich rozdrobnienie. Około 50% potencjału w skali WZSP to małe 2—5 osobowe zakłady prowadzone na zasadach zryczałtowanego rozrachunku.

Podstawowym czynnikiem wytwórczym, decydującym o zdolności usługowej zakładu remontowego i instalacyjnego jest praca ludzka, a także zaopatrzenie w niezbędne materiały. Mniejsze natomiast znaczenie w procesie świadczenia usługi ma wyposażenie w maszyny, urządzenia i przyrządy. Powszechne zastosowanie mają tutaj narzędzia rzemieślnicze, elektronarzędzia i urządzenia wieloczynnościowe. Z uwagi na to, że usługi remontowo-budowlane wykonywane są prawie w całości u odbiorcy, istotną rolę spełniają środki transportu. Stan wyposażenia w ujęciu wartościowym zakładów badanych jednostek przedstawiono w tab. 6.

Tab. 6. Wartość środków pracy ogółem
przypadających na 1 zakład remontowo-budowlany
i jednego zatrudnionego bezpośrednio w usługach w 1977 r.
(w tys. zł)

The total worth of the means of work falling for one repair-building establishment and for one person employed directly in services in 1977 (in thousands of zlotys)

Jedn. organizacyjna	Wartość środków pracy ogółem *	Ilość zatrudnionych	Wartość środków pracy na 1 zakład	Wartość środków pracy na 1 zatrudnionego
Ogółem	33 681	713	1773	43,6
w tym:				
WZSP	16 421	514	1096	32,0
WZSR „SCh"	17 218	256	8609	67,2
WSS „Społem"	42	3	21	14,0

* Wartość środków pracy wykazało 83% badanych zakładów.
Źródło: Opracowanie własne.

Wartość środków pracy ogółem przypadających na jeden zakład w r. 1977 wynosiła 1773 tys. zł, a ich wartość na jednego zatrudnionego bezpośrednio w usługach równała się sumie 43,6 tys. zł. Wszystkie z badanych zakładów wykazywały braki w zakresie wystarczającego wyposażenia w środki pracy. Sporządzone w czasie prowadzenia badań (1978) zestawienie brakujących wykonawcom narzędzi pracy obejmuje ok. 180 różnych pozycji (np. gwintownice, cykliniarki, wiertarki do metali, narzędzia elektryczne). Jeszcze z większą ostrością sygnalizowano problem braków w systemie zaopatrzeniowym przedsiębiorstw. W części zakładów zapasy otrzymywanych materiałów pokrywały potrzeby zaledwie w 40%. Problem właściwego zaopatrzenia w materiały i części zapasowe jest tym ważniejszy, że analizowana branża usług należy do materiałochłonnych. W ogólnej wartości wytworzonych usług udział zużytych materiałów wynosi przeciętnie 37%, a w niektórych ich rodzajach sięga nawet 70% wartości usług.

Specyfiką usług remontowo-budowlanych jest odmienna struktura powierzchni niezbędnej do prowadzenia i obsługi procesu usługowego. Z zajmowanej przez wszystkie badane placówki wydzielono powierzchnię produkcyjną stanowiącą 12% powierzchni ogólnej, magazynową — 85% całej powierzchni i 3% powierzchni obsługowej. W ocenie kierowników zakładów warunki lokalowe przedstawiają się następująco: 5% uznało je za dobre, 70% za dostateczne, a 25 oceniło je jako złe. Ponadto powierzchnia własna zakładów stanowi 54% powierzchni ogółem. Pozostała powierzchnia jest dzierżawiona, głównie u osób prywatnych.

Jednym z czynników ograniczających rozwój tej branży usług, na którą istnieje duże zapotrzebowanie społeczne są niedobory w zatrudnieniu. Poziom zatrudnienia w badanych jednostkach organizacyjnych na przestrzeni trzech lat obniżył się o 2%. Poważnym problemem jest brak fachowców chętnych do pracy w usługach. Strukturę zatrudnienia według wykształcenia średnio wszystkich badanych zakładów charakteryzują poniższe wskaźniki:

— z wykształceniem wyższym — 0,8%,
— z wykształceniem średnim technicznym — 13,5%,
— z wykształceniem średnim ogólnokształcącym — 3,0%,
— z wykształceniem zasadniczym — zawodowym — 30,9%,
— z wykształceniem podstawowym i niepełnym podstawowym — 33,8%,
— o nieustalonym wykształceniu — 18,0%.

Możliwości rozwojowe i pełne zaspokojenie popytu na różnorodne usługi związane z utrzymaniem zasobów mieszkaniowych w dobrym stanie eksploatacyjnym wiązać należy z poprawą zaopatrzenia drobnej wytwórczości w przedmioty i środki pracy odpowiednio dostosowane do rodzaju wykonywanych czynności i faktycznego popytu usługobiorców.

UWAGI KOŃCOWE

Programowanie rozwoju sfery usług bytowych związane jest z koniecznością rozpoznania istniejącego stanu potencjału usługowego i stopnia jego wykorzystania. Określony w sposób diagnostyczny stan bazy materialno-technicznej wybranych branż i przedsiębiorstw usługowych wskazuje na bardzo zróżnicowaną sytuację w odniesieniu do poszczególnych jej elementów i jednostek organizacyjnych. Obecnie sieć zakładów usługowych cechuje znaczne rozdrobnienie, co nie stwarza odpowiednich warunków do kompleksowego wyposażenia zakładów usługowych w nowoczesne, specjalistyczne środki pracy, wzrostu wydajności pracy i lepszego zaspokojenia popytu na usługi. Nawet w branżach o dobrze rozbudowanej sieci placówek usługowych — dotyczy to w szczególności naprawy zmechanizowanego sprzętu gospodarstwa domowego — prawidłowa obsługa procesu usługowego uzależniona jest od doposażenia jednostek w brakujące urządzenia, przyrządy, narzędzia, części zamienne i materiały. Ich brak lub też niepełny stan posiadania determinują bowiem skuteczność funkcjonowania zakładów usługowych. Pewien wzrost możliwości usługodawczych jest nierozerwalnie związany z potrzebą modernizacji przestarzałego i zużytego wyposażenia.

Rozwój sfery usług bytowych, uwzględniający przewidywany wzrost popytu na usługi, w dużym stopniu może być oparty na intensyfikacji

wykorzystania istniejących czynników produkcji w usługach. Problematyka możliwości uruchomienia tych rezerw oraz sprecyzowanie innych kierunków rozwoju potencjału usługowego będzie przedmiotem następnego opracowania.

РЕЗЮМЕ

В статье представлены синтетические итоги исследований материально-технической базы избранных обобществленных предприятий обслуживания из отраслей: автомотоуслуг, ремонта бытовых электроприборов, мебельно-обойной и ремонтно-строительской. Для оценки основной функции предприятий использовался средний размер продажи услуг на одно предприятие и на одного работника, занятого при выполнении заказов. Способность материально-технической базы к исправному обслуживанию определяется с помощью следующих критериев: площади, занимаемой предприятием, уровня, современности и комплектности оборудования, использования средств труда. Кроме того, учтены численность, структура и квалификация кадров, а также степень обеспечения материалами как важные факторы, влияющие на эффект деятельности предприятий обслуживания и на полное использование их материально-технической базы.

SUMMARY

The article presents the synthetic results of investigations concerning the state of the material and technical base of selected state-owned enterprises and service firms in motorization, repairs of mechanical household goods, furniture and upholster's services and repair-building branches. The estimation of the fundamental function of the service units was based on the average number of the services sold for one workshop and for one person employed in the realization of services. The ability of the material and the technical base for efficient attendance of the service process was determined by the following criteria and measures of the estimation: the area and local conditions, level, completeness and up-to dateness of the equipment of the firms in machines, fittings, tools and devices of labour, the utilization of the means of labour. Also, the size of the structure and qualifications of the staff as well as the degree of the material needs satisfied were presented as important factors influencing the effects of the service activity and fuller utilization of the existing material and technical base of services.